

Lejla Gazić

FEHIM BAJRAKTAREVIĆ – BALKANSKI ORIJENTALISTA EVROPSKOG TIPA

UBOSNI I HERCEGOVINI IMA izvjestan broj malih mjesta iz kojih potječu porodice koje su ovoj zemlji dale naučnike iz raznih oblasti stvaralaštva. Jedno od takvih mjesta je Gornji Vakuf, gradić koji se može pohvaliti da je u svojoj prošlosti imao pojedinaca koji su svojim obrazovanjem i učenošću nadaleko pronijeli ime svog rodnog mjesta. Još u vrijeme osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini u Gornjem Vakufu je početkom 17. stoljeća živio i stvarao pjesnik Kāmilī, poznat po hronogramima koje je pjevao na osmanskome turskom jeziku. Iz Gornjeg Vakufa je hadži Mustafa Bošnjak – Muhlisī, dobar poznavalac arapskog, turskog i perzijskog jezika, pjesnik i putopisac iz prve polovine 18. stoljeća koji je pisao na sva tri ova jezika, kadija u više mjesta u Bosni i Grčkoj. Bio je rodonačelnik porodice Hadžijahić iz koje je bio i poznati erudita i istraživač prošlosti Bosne i Hercegovine Muhamed Hadžijahić (1918.-1986.).¹ Gornjevakufljanin je bio i učenik Ahmed ef. Burek (1876.-1948.), koji je diplomirao islamske nauke u Istanbulu, a ostao u sjećanju svih učenika i studenata u medresama i drugim obrazovnim ustanovama u kojima je predavao u Sarajevu, kao i kod slušalaca njegovih predavanja iz Tefsira i Hadisa.²

¹ Enes Pelidija, "Dr. Muhamed Hadžijahić – dostojan nastavljatelj porodične tradicije", *Znakovi vremena*, vol. 10, broj 38, Sarajevo 2007., str. 10-35.

² Ahmed Kico, *Učenje i djelo Ahmeda Bureka*, Travnik 1998.; Hajrudin A. Haračić, *Gornji* →

U istaknute porodice iz Gornjeg Vakufa spada i porodica Bajraktarevića koja je dala dvojicu naučnika koji su ostavili trajan spomen u oblasti orijentalistike. Dok se Sulejman Bajraktarević, rođen u Gornjem Vakufu 1896., a umro u Zagrebu 1977. godine, istakao rezultatima svog dugogodišnjeg rada na arhivskoj i rukopisnoj građi u Orijentalnoj zbirci JAZU (danas HAZU) u Zagrebu,³ dotle je njegov amidžić, dr. Fehim Bajraktarević, ostao upamćen kao osnivač Katedre za orijentalnu filologiju na Filozofskom (kasnije Filološkom) fakultetu u Beogradu, autor velikog broja studija i radova iz islamistike, arapske, turske i perzijske književnosti, te prevodilac sa ovih, ali i evropskih jezika i iranista svjetske reputacije.

a) Biografski podaci

Fehim Bajraktarević je rođen u Sarajevu 14. novembra 1889. godine. Otac mu je bio Mustafa, trgovac iz Gornjeg Vakufa, a majka Nefisa, rođ. Šolbat. Nakon osnovne škole, u Sarajevu je 1911. godine završio klasičnu gimnaziju, a zatim otišao na studij orijentalnih jezika i slavenske filologije na Filozofskom fakultetu u Beču. Uz prekid 1914. godine zbog rata, studij je završio 1917. godine, a već slijedeće godine u Beču polaže profesorski ispit, a zatim brani doktorsku disertaciju o poeziji arapskog predislamskog pjesnika Abu Kabira al-Hudalija.⁴ Na specijalizaciji na University College u Londonu boravio je 1919., a na Faculté des Lettres u Alžiru 1922.-1924. godine. Nastavnu aktivnost je započeo 1925. godine izborom u zvanje docenta na predmetu Istorija perzijske književnosti na Katedri za svetsku književnost Filozofskog fakulteta u Beogradu, a već slijedeće, 1926. godine na istom fakultetu osniva Katedru za orijentalnu filologiju na kojoj je izabran za vanrednog profesora 1929., a za redovnog profesora 1939. godine. Na čelu Katedre ostaje sve do penzionisanja 1960. godine, a rad nastavlja i dalje u svojstvu honorarnog nastavnika. Prof. dr. Fehim Bajraktarević umro je u Beogradu 22. februara 1970. godine, nakon kraće bolesti.

Vakuf u prošlosti, Sarajevo 2004., str. 245-253.

³ Lejla Gazić, "Sulejman Bajraktarević i njegov rad u oblasti orijentalistike", *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje: POF) 27/1977, Sarajevo 1979., str. 287-292.

⁴ Disertacija je objavljena pod naslovom: "La Lāmiyya d'Abū Kabīr al-Hudālī" u časopisu *Journal Asiatique* CCIII, Paris 1923., 59-115.

b) Orijentalistički opus dr. Fehima Bajraktarevića

U naučnom radu dr. Fehima Bajraktarevića značajno mjesto zauzimaju studije i radovi u kojima su obrađene brojne teme koje osvjetljavaju različita pitanja iz arapskog, turskog i perzijskog jezika te književnosti na tim jezicima, zatim opće i kulturne historije naroda arapsko-islamskog kruga i njihovog prožimanja preko stvaralaštva na arapskom jeziku, iz kojeg su se onda razvile perzijska i turska kulturna tradicija. U svojim radovima je obrađivao i teme koje se odnose na veze između orijentalnih i evropskih književnosti. Posebnu oblast njegovog naučnog interesa predstavljale su kulturno-historijske veze balkanskih naroda sa narodima Istoka, naročito sa Osmanlijama sa kojima su dijelili jedan dugi period u historiji.

Sva ova tematska raznovrsnost, kao i zastupljenost istraživanja sva tri orijentalna jezika, može se na neki način podijeliti u skladu sa Bajraktarevićevim konceptom i pedagoškog i naučnog rada na nekoliko oblasti: arabistika, turkologija i unutar nje posebno osmanistika, iranistika, islamistika i komparatistika, pri čemu ćemo pokušati da unutar jezičke podjele napravimo, koliko to bude moguće, potpodjelu na naučne radove i prijevode, jer se oni u pojedinim bibliografskim jedinicama isprepliću. Na kraju, u pregledu njegovog rada ne smije se zanemariti ni nesumnjiva vrijednost njegovih prikaza koji su, pored kritički izrečenih i argumentima potkrijepljenih ocjena o djelima koje je prikazivao, svojim obimom i sadržajem predstavljali članke ili kraće studije o određenoj temi.⁵

Arabistika

U Bajraktarevićevom radu u oblasti arabistike značajno mjesto pripada njegovoj doktorskoj disertaciji “La Lāmiyya d’Abū Kabīr al-Huḍalī”,⁶ u kojoj je, uz uvodni dio sa podacima o životu pjesnika Abū Kabīr al-Huḍalija i sadržaju kaside “Lāmiyya”, centralni dio rada

⁵ Iscrpnna bibliografija ukupnog Bajraktarevićevog opusa, koja sadrži hronološkim redom predstavljeno 337 bibliografskih jedinica, donesena je u knjizi Anđelke Mitrović, *Naučno delo Fehima Bajraktarevića*, Beograd 1996., str. 265-286.

⁶ “La Lāmiyya d’Abū Kabīr al-Huḍalī”, publiée avec le commentaire d’as-Sukkari: traduite et annotée par Fehim Bajraktarević. *Journal Asiatique* CCIII, Paris 1923., 59-115.

posvetio kritičkom izdanju kaside sa prijevodom na francuski i iscrpnim filološkim komentarima uz svaki od 48 distiha ove kaside.

Ovaj arapski pjesnik je i dalje bio u fokusu naučnog interesovanja Fehima Bajraktarevića, pa je po istom metodološkom kriteriju, uz kritičko izdanje arapskog teksta, prijevod na francuski i opširan filološki komentar, obradio još tri kaside ovog pjesnika, te dvanaest fragmenata za koje se u literaturi pretpostavljalo da pripadaju opusu ovog pjesnika, te rad naslovio kao “Le Dīwān d’Abū Kabīr al-Hudālī”.⁷

Najznačajniji rad Fehima Bajraktarevića iz oblasti arabistike, tačnije arapske književnosti, predstavlja “Pejzaž u staroj arapskoj poeziji”,⁸ studija koja sadrži dvije cjeline: prva je posvećena općim karakteristikama predislamske poezije – nastanku, sadržaju i formi, dok je u drugoj izdvojen segment opisa prirode koja se mijenja tokom pjesnikovog imaginarnog putovanja – od buđenja pustinje u zoru, podnevne žege i užarenog pijeska, zatim pustinjske oluje i konačno noći u pustinji, sve praćeno životinjskim i biljnim svijetom i, naravno, opisom putovanja kamile – “pustinjske lađe” – opjevane u jednoj od kasida tog vremena sa čak 60 distiha.

Ovim se završava kratki pregled naučnih radova Fehima Bajraktarevića u oblasti arabistike. Njima se mogu dodati i sitniji prilozi sa prijevodima iz stare arapske poezije, a najveći dio njegovog bibliografskog opusa u ovoj oblasti pripada prikazima knjiga ili radova, kako iz arapskog jezika tako i iz arapske književnosti.

Među prikazima koji se odnose na arapsku književnost svojim analitičko-deskriptivnim načinom predstavljanja ističe se prikaz knjige *Storia della letteratura araba* talijanskog arabiste Francesca Gabrieliija,⁹ kao i prikazi jedne hrestomatije tekstova iz savremene arapske književnosti¹⁰ te antologije pjesničkih tekstova koji se pripisuju Ibn Sini.¹¹

⁷ “Le Dīwān d’Abū Kabīr al-Hudālī”, publié avec le commentaire d’as-Sukkari: traduit et annoté par Fehim Bajraktarević. *Journal Asiatique* CCXI, Paris 1927., 1-94.

⁸ “Pejzaž u staroj arapskoj poeziji”, *Zbornik u čast Bogdana Popovića*, Beograd 1929., 185-195.

⁹ Vidjeti u: *POF VI-VII/1956-57*, Sarajevo 1958., 304-307.

¹⁰ /Rec./: Henry Peres, *La littérature arabe et l’islam par les textes. Les XIX et XXe siècles*. Alger 1955, u: *POF VIII-IX/1958-9*, Sarajevo 1960., 215-218.

¹¹ /Rec./: *Anthologie de textes poetique attribues a Avicenne*, publiés, traduits et annotés par Henri Jahier et Abdelkader Noureddine. Alger 1379/1960, u: *POF X-XI/1960-61*, →

Podaci o ostalim prikazima iz arapske književnosti mogu se naći u Bajraktarevićevoj bibliografiji. Njima treba dodati i prikaze rječnika arapskog i nekih evropskih jezika.

Za našu arabistiku potrebno je još spomenuti prikaz *Gramatike arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije* Besima Korkuta u kojem je Bajraktarević ukazao na neke probleme udžbeničke literature iz arapskog jezika i metodike nastave tog jezika kod nas, kritikujući naročito izvore i literaturu koje je Korkut koristio, duge i teško razumljive definicije, raspored gramatičkih jedinica, neprikladnu terminologiju itd.¹²

Turkologija

Naučni opus Fehima Bajraktarevića u oblasti turkologije može se podijeliti u tri tematske cjeline: turski jezik, turska književnost i osmanistika.

Njegov predstavni rad iz oblasti jezika je svakako udžbenik pod naslovom *Osnovi turske gramatike*, napisan kao početni priručnik studentima za učenje osmanskog, pa tek onda turskog jezika. Kao osnov za izradu udžbenika Bajraktareviću je poslužilo djelo H. Jelitschke *Türkische Konversations-Grammatik*, što on sam ističe u predgovoru, a što oštro kritikuje u svom prikazu Nedim Filipović.¹³

Bajraktarević je napisao i nekoliko informativnih prikaza udžbenika i gramatika turskog jezika koji pored informativne funkcije ukazuju i na vrijednosti prikazanih knjiga kao eventualnih uzora za izradu nekih budućih udžbenika turskog jezika.¹⁴ Pored toga, kroz prikaze nekoliko

Sarajevo 1961., 290-292.

¹² /Rec./: Besim Korkut, *Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije*. Sarajevo 1952, u: *POF* III-IV/1952-53, Sarajevo 1953., 640-643. Na prikaz je u slijedećem broju istog časopisa odgovorio Besim Korkut pod naslovom: "Odgovor dr Fehimu Bajraktareviću", *POF* V/1954-55, Sarajevo 1955., 321-338. Polemika između ove dvojice arabista i kasnije je bila predmet radova koji su se bavili izučavanjem arapskog jezika i arapskom gramatikom kod nas.

¹³ *Osnovi turske gramatike*. Beograd 1962.; /Rec./ Nedim Filipović, Dr Fehim Bajraktarević, *Osnovi turske gramatike*, u: *POF* XII-XIII/1962-63, Sarajevo 1965., 363-364.

¹⁴ To su slijedeći prikazi: *Turkish Reader* by P. Wittek, 2. *Vocabulary to the Turkish Reader*, London 1945, u: *POF* III-IV/1952-53, Sarajevo 1953., 643-644; Herbert Jansky, *Lehrbuch der türkischen Sprache*, Wiesbaden 1955, u: *POF* VIII-IX/1958-9, Sarajevo 1960., 227-230.

turskih rječnika (tursko-njemački, tursko-talijanski i tursko-engleski/englesko-turski) istaknuo je njihove prednosti i nedostatke, čime je dao svoj skromni prilog iz oblasti turske leksikografije.

Kad je riječ o turskoj književnosti, Fehim Bajraktarević je u radu pod naslovom *Jedna turska pesma koja je ušla u svetsku književnost* uz prijevod "Prolećne pesme" autora Mesihija iz Prištine donio i uvodni esej sa osnovnim biografskim podacima o pjesniku, bibliografskim podacima o prevodima pjesme na više svjetskih jezika i obrazloženjem vrijednosti po kojima se našla u nekim antologijama svjetske književnosti.¹⁵

Ostale priloge izučavanju turske književnosti u Bajraktarevićevoj bibliografiji predstavljaju prikazi nekoliko knjiga koje predstavljaju historije, antologije turske književnosti, te turskih narodnih pripovjedaka.¹⁶

Osmanistika obuhvata značajan, bogat i tematski raznovrstan opus u okviru rada Fehima Bajraktarevića u široj oblasti turkologije. Iako je u većini primjera riječ o prikazima pojedinih knjiga ili radova, u njima je Bajraktarević ukazivao kako na vrijednosti, tako i na nedostatke određenih djela, ponekad navodeći i ispravljajući čak štamparske greške, što je predstavljalo nepotrebno sitničarenje.

U prikazu Babingerovog djela *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* koje se smatra prvim biografsko-bibliografskim priručnikom osmanske historiografije, uz kratki osvrt na sadržaj i metodu knjige, Bajraktarević je donio brojne bibliografske napomene i dopune, posebno one koje su se odnosile na historiju južnoslavenskih zemalja u okviru Osmanskog carstva.¹⁷

U prikazu novog izdanja hronike Osmanskog carstva autora Aşikpaša-zade, koje je pripremio njemački turkolog A. Giese, Bajraktarević je ukazao na opravdane kritike koje su dočekale ranije izdanje hronike pripremljeno u Istanbulu 1914., analizirao novo izdanje koje se baziralo

¹⁵ Objavljeno u: *Letopis Matice srpske*, 131, 376, 1-2, Novi Sad 1955., 142-147.

¹⁶ /Rec./: Alessio Bombaci, *Storia della letteratura turca dall' antico imperio di Mongolia all' odierna Turchia*. Milano 1956, u: *POF VIII-IX/1958-9*, Sarajevo 1960., 230-231; Edmond Saussey, *Prosateurs turcs contemporains*. Paris 1935, u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (dalje: *PKJIF*) XVII, 1, Beograd 1937., 148-151; Isti, *Littérature populaire turque*. Paris 1936, u: *PKJIF* XVII, 1, Beograd 1937., 178-180; Wolfram Eberhard und Pertev Naili Boratav, *Typen Türkischer Volks-Märchen*. Wiesbaden 1953, u: *POF V/1954-55*, Sarajevo 1955., 340-342.

¹⁷ /Rec./: Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig 1927, u: *Glasnik Skopskog naučnog društva VII-VIII*, 3-4/1929-1930, 391-394.

na jedanaest rukopisa i metodologiju pripreme ovog izdanja, te naučni aparat koji prati djelo, ocijenio kao pravi način za izdavanje osmanskih rukopisa i dokumenata.¹⁸

I jedan kraći Bajraktarevićev rad posvećen historiji Osmanskog carstva ustvari je njegov prikaz knjige *Povijest turske carevine od najstarijeg do najnovijeg vremena. Po turskim i stranim izvorima priredio Ešref ef. S. Ušćuplija (Skopljak)*. Uz napomenu kako se ne vidi koji su to izvori korišteni za izradu navedene knjige, Bajraktarević je, poredeći je sa knjigom *Turkey* S. Lane-Poolea u prijevodu Č. Mijatovića, došao do zaključka da je riječ o kopiji navedenog djela, odnosno njegovog prijevoda. Svoj zaključak potkrijepio je i uporednim tabelama naslova pojedinih glava u kojima se javljaju skoro identični naslovi u navedenim knjigama, a čak su i neke greške u čitanju (npr. riječ “ashab” je u prijevodu pročitana kao “ašab” (prema engleskom izgovoru sh=š!), a isto čitanje je i kod Ušćuplije koji je djelo priredio po “turskim” izvorima!¹⁹

Među Bajraktarevićevim turkološkim, odnosno osmanističkim radovima značajno mjesto pripada studiji “Das türkisch-islamische Kulturerbe bei den Südslawen”, koja je, zahvaljujući prijevodu Sulejmana Bajraktarevića, približila rezultate istraživanja uticaja tursko-islamske duhovne i materijalne kulture u južnoslovenskim zemljama koje je Fehim Bajraktarević iznio u svojoj studiji.²⁰

Radovi i prilozi koji se odnose na osmansku diplomatiku, kao što su kritička izdanja pojedinih dokumenata, izvještaji o radu u arhivima i orijentalnim zbirkama, te prikazi značajnih djela evropskih turkologa i osmanista, čine značajan dio Bajraktarevićeve bibliografije. Među njima je nekoliko kraćih priloga i izvještaja o njegovom radu na proučavanju dokumenata i rukopisa u Državnom arhivu u Dubrovniku, kao i Orijentalnoj zbirci JAZU i Državnom arhivu u Zagrebu, ali i prikaza radova drugih orijentalista, posebno osmanista čiji su radovi bili posvećeni

¹⁸ “O izdanjima Ašikpašazadetove hronike”, *Srpska književna zadruga* XXXVI, 6, Beograd 1932., 461-465.

¹⁹ “Poreklo Ušćupline Povijesti turske carevine”, *POF* III-IV/1952-53, Sarajevo 1953., 589-595.

²⁰ “Das türkisch-islamische Kulturerbe bei den Südslawen”, u: *Németh Armažani*, Ankara, 1962, 43-59; “Tursko-islamska kulturna baština Južnih Slavena” (preveo s njemačkog Sulejman Bajraktarević), u: *Mogućnosti* XIII, 4, Split 1966-, 388-397.

dokumentima i rukopisima.²¹ Na isti način je predstavio istraživanja u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu,²² dok se među prikazima izdvajaju dva koja se odnose na značajno djelo osmanske diplomatike i paleografije mađarskog turkologa Ludwiga Feketea.²³

Iranistika

Najznačajniji radovi u ukupnom opusu Fehima Bajraktarevića pripadaju korpusu iranistike, a u tom okviru posebno mjesto zauzimaju njegovi prijevodi rubaija Omera Hajjama, odlomaka iz Firdusijeve *Šahname* i perzijskih klasika sabranih u antologiju pod naslovom *Iz persijske poezije*. Pored toga, njegov iranistički korpus sadrži i niz književnohistorijskih studija, članaka i prikaza u kojima je pokazao naučnički interes za različite teme iz iranistike.

Perzijska književnost okupirala je pažnju Fehima Bajraktarevića još iz mladih dana, otkad datira njegov prvi prijevod stihova s perzijskog jezika. Bio je to prijevod Hafizovih stihova, objavljen u časopisu “Gajret” pod pseudonimom Fehim Nedžati,²⁴ a prijevodi iz klasične perzijske književnosti ostali su tokom cijelog njegovog radnog vijeka važan dio njegovog iranističkog korpusa.

Centralno mjesto u naučnom i prevodilačkom opusu Fehima Bajraktarevića zauzima Omer Hajjam. Ovom pjesniku posvetio je priloge, studije i analize, a posebno se bavio i prijevodima *Rubaija* koji su se iz pera Edwarda Fitzgeralda pojavili u engleskoj, a Safvet-bega Bašagića u domaćoj javnosti.

²¹ Navođenje svih tih priloga i prikaza zauzelo bi dosta prostora, a mogu se naći u spomenutoj bibliografiji radova Fehima Bajraktarevića.

²² “Glavni Carigradski arhiv i ispisi iz njega”, *POF VI-VII/1956-57*, Sarajevo 1958., 283-299.

²³ /Rec./: Ludwig Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest 1926, u: *Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu* VI, 3, Novi Sad 1933., 406-411; L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanz-Verwaltung*, Budapest 1955, u: *POF VI-VII/1956-57*, Sarajevo 1958., 301-304.

²⁴ “Iz Hafiza”, s perzijskog F. Nedžati, *Gajret* VI, 8-9, Sarajevo 1913., 171. Pod pseudonimom Fehim Nedžati Bajraktarević se javlja još kao gimnazijalac i kasnije kao student, prevodeći kraće tekstove ili stihove s engleskog, njemačkog, francuskog, arapskog i perzijskog jezika u časopisima “Behar” i “Gajret”.

Prvi Bajraktarevićev kratki prilog o Hajjamu, u okviru kojeg je preveo i devet rubaija, objavljen je 1923. godine,²⁵ a već četiri godine kasnije pojavila se značajna studija pod naslovom “Ficdžerald i Omer Hajam”²⁶ u kojoj Bajraktarević kroz detaljnu analizu prijevoda rubaija na engleski i poređenje sa perzijskim originalom zaključuje kako “ovde uopšte i nije reč o prevodu, niti o više manje vernom prepevu, nego o vrlo slobodnoj preradi i parafrazi, i to ne samo Hajama nego i drugih persijskih pesnika koji su uticali na Ficdžeralda.”²⁷

Svoje stavove o Fitzgeraldovim prijevodima iznosi i u drugim radovima, kao što je rad “Jedan anglosaksonski klasik persijskog porekla”²⁸ ili studija “Omer Hajjam – najveći svetski pesnik katrena”,²⁹ te u okviru pogovora svog prijevoda *Rubaija* pod naslovom “Život i delo Omera Hajama”. I u njegovom posthumno objavljenom *Pregledu istorije persijske književnosti*, u odjeljku o Hajjamu također se spominje i ovaj prijevod.

Prikaz Bašagićevog prijevoda rubaija Bajraktarević je objavio pet godina nakon drugog izdanja knjige,³⁰ iako je u studiji “Hajjam kod nas”³¹ naveo da je odmah po prvom izdanju *Rubaija* u Bašagićevom prijevodu ponudio “Srpskom književnom glasniku” opširan tekst na tridesetak stranica “koji zbog dužine nije objavljen”, tako da je u navedenoj studiji preuzeo “iscrpnu kritiku, zamerke i napomene”.

Krunu Bajraktarevićevog interesovanja za Hajjama i njegovu poeziju predstavlja njegov prijevod *Rubaija* sa pogovorom “Život i delo Omera Hajjama”.³² U ovom djelu je prevedeno 300 rubaija koje su, kako

²⁵ “Iz persijske lirike: Omar Hajam, Rubaije”; s persijskog preveo Fehim Bajraktarević, *Srpski književni glasnik* IX, 4, Beograd 1923., 266-267.

²⁶ “Ficdžerald i Omer Hajam”, *Strani pregled* I, 2, Beograd 1927., 101-114.

²⁷ Op. cit., 110.

²⁸ U: *Letopis Matice srpske*, 138, 390, 5, Novi Sad 1962., 430-434.

²⁹ U: *Filološki pregled* I-II, Beograd 1965., 11-31.

³⁰ Bajraktarevićev prikaz drugog izdanja *Rubaija* u Bašagićevom prijevodu objavljen u: *PKJIF* 25, 3-4, Beograd 1959., 309-313.

³¹ U: *Anali Filološkog fakulteta* 3, Beograd 1963., 7-22.

³² Omer Hajjam, *Rubaije*. S persijskog preveo i napomene i pogovor napisao Fehim Bajraktarević. “Reč i misao”, Beograd 1964. (Pogovor “Život i delo Omera Hajjama” na str. 102-106). U dva kasnija izdanja, objavljena nakon Bajraktarevićeve smrti, 1976. i 1883. godine, pogovor pod naslovom “Omer Hajam i njegovo doba” napisao je Slavoljub Đinđić.

sam prevodilac navodi, poredane “prema ličnom afinitetu” i tematski svrstane u četrnaest poglavlja.

Ako pokušamo napraviti paralelu između dvije knjige prijevoda Hajjamovih *Rubaija* – Bašagićeve i Bajraktarevićeve, vidjet ćemo da se one razlikuju po broju rubaija i njihovoj podjeli – kod Bašagića je 227 rubaija podijeljeno u tri cjeline, a kod Bajraktarevića 300 rubaija tematski svrstanih u četrnaest poglavlja. Iako su ove razlike između dva prijevoda više formalne prirode, kad je riječ o dojmovima koje oni ostavljaju na čitaoca, Bajraktarevićev prijevod je filološki tačniji i precizniji, ali su dominantne odlike Bašagićevog prijevoda, tačnije rečeno prepjeva, impresija i emocija.

Već je ranije spomenuto da su život i djelo još jednog velikana perzijske književnosti, Firdusija, bili predmet Bajraktarevićevog rada u oblasti iranistike. Rezultat tog zanimanja predstavljala je knjiga “Rustem i Suhrab” - prijevod epizode u 24 pjevanja o Rustemu i Suhrabu, koja se ubraja u najljepše stranice *Šahname*.³³ Knjiga sadrži i duži autorov predgovor pod naslovom “Firdusijev život i dela”.

Još jedno značajno djelo Fehima Bajraktarevića, plod njegovog dugogodišnjeg rada u oblasti iranistike, predstavlja antologija stihova poznatih perzijskih pjesnika, objavljena posthumno, pod naslovom “Iz persijske poezije”, a predstavlja izbor iz poezije perzijskih klasika s jedne strane, ali i savremenih perzijskih pjesnika 20. stoljeća s druge strane, koji po ocjeni iranista spadaju u sami vrh perzijskog pjesništva.³⁴ Izbor sadrži pjesme četrdeset pet pjesnika, predstavljenih hronološkim redoslijedom, kako onih najvećih, poput već spominjanih Hafiza, Firdusija i Hajjama, te Rumija, Sadija, Džamija, Nizamija i drugih, tako i onih manje poznatih, ali vrsnih majstora stiha.

I na kraju, “Pregled istorije persijske književnosti”, također objavljen posthumno, a pripremljen prema predavanjima profesora Bajraktarevića studentima orijentalistike, ustvari predstavlja udžbenik za predmet

³³ Firdusi, *Rustem i Suhrab*: epizoda iz *Šahname* u 24 pevanja. Prevod s persijskog dr Fehim Bajraktarević. SKZ, Beograd 1928. Drugo izdanje knjige izašlo je 1983., također u Beogradu, a izdavač je bila “Narodna knjiga”.

³⁴ *Iz persijske poezije*. Izbor i prepev Fehim Bajraktarević, Beograd 1971. (“Predgovor” i “Beleške o pesnicima” napisala je Marija Đukanović). U drugom izdanju knjige, objavljenom 1985. godine, Marija Đukanović je napisala “Beleške o pesnicima” i “Pogovor”.

Perzijska književnost, te u tom smislu nudi potrebne osnovne podatke o ovoj književnosti.³⁵

Fevzi Mostarac je jedini pjesnik iz Bosne i Hercegovine koji je, posredno, predstavljen u Bajraktarevićevom opusu iz iranistike, a u prikazu doktorske disertacije Milivoja Malića o ovom pjesniku i njegovom djelu "Bulbulistan". Iako se i sam pri navođenju podataka o Fevziji Mostarcu poziva na Bašagićevo djelo *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* i rukopisu *Bulbulistana* iz Bašagićeve zbirke, ipak u prikazu Maliću zamjera što se mnogo oslanja na Bašagića i "njegovo jednostrano, optimističko gledište u tom pravcu", pri čemu kritikuje bosanske "nacionalne" orijentaliste tog vremena koji, po Bajraktareviću, preuveličavaju vrijednost i značaj književnosti bosanskih muslimana na orijentalnim jezicima.³⁶

Islamistika

U bibliografiji ranih radova Fehima Bajraktarevića najveći broj pripada kraćim islamističkim priložima u okviru rubrike "Iz islamskog svijeta" u časopisima "Behar" i "Gajret". U najvećem broju slučajeva to su bile kratke informacije o raznim islamskim temama, kratki prijevodi ili prikazi zanimljivih knjiga i časopisa i sl. Među njima je i jedan broj prikaza o prijevodima Kur'ana na češki, engleski, njemački i srpsko-hrvatski jezik. I kasniji prikazi koji se odnose na islamistiku bili su više informativni nego analitički, iako su neki pisani za strogo naučne i specijalizirane časopise (kao što su POF, PKJIF, SKG, Orientalistische Literaturzeitung, Biblioteca Orientalis) i odnosili se na djela istaknutih arabista i islamista (A. H. Gibb, Philip Hitti, Carl Brockelmann i dr.).

Komparatistika

U studijama, člancima i prikazima komparatističkog karaktera Fehim Bajraktarević se bavi kako jezičkim tako i književnim temama, te povremeno historijskim i kulturološkim pitanjima. Dobro poznavanje orijentalnih, ali i evropskih jezika i književnosti, te mogućnost korištenja

³⁵ *Pregled istorije persijske književnosti*. Priredili Marija Đukanović i Darko Tanasković, Beograd, 1979.

³⁶ /Rec./: Milivoj Malić: *Bulbulistan du Shaikh Fewzi de Mostar, Poete Herzegovinien de Langue Persane*, Paris 1935, u: *PKJIF* XVI, 1-2, Beograd 1936., 375-379.

literature i na jednim i na drugim jezicima, omogućili su mu da naučnoj javnosti predstavi neke značajne komparatističke radove.

Vodeće mjesto u toj oblasti pripada obimnoj studiji “Uticaj Istoka na Getea”,³⁷ u kojoj Bajraktarević kroz više tematskih cjelina iscrpno obrađuje utjecaje koje su na ovog autora i nastanak njegovog čuvenog “Zapadno-istočnog divana” imale orijentalne književnosti.

Kao izvjestan nastavak ove studije pojavljuju se dva rada u kojima se Bajraktarević ponovo dotiče Safvet-bega Bašagića, ovaj put kroz njegov autorski pjesnički opus. U oba ova rada, prvom pod naslovom “Jedna Bašagićeva pozajmica iz Getea”³⁸ i drugom, opširnijem, “Postanak Bašagićeve Ašiklije i problem pozajmica u književnosti”, Bajraktarević čak postavlja pitanje originalnosti Bašagićeve poezije, bazirajući svoje tvrdnje na sličnosti nekih Bašagićevih stihova sa sadržajem jednog Geteovog epigrama s jedne, te jedne pjesme iz Hajneovog “Lirskog intermeća” s druge strane.³⁹ U zaključku teksta Bajraktarević kaže: “Drugim riječima, teško je uopće govoriti o nekoj apsolutnoj originalnosti; više ili manje može biti riječi samo o relativnoj samostalnosti, pa, u vezi s tim, pozajmice i reminiscencije nisu ništa neobično kod pjesnika...”,⁴⁰ pa se onda nameće pitanje zašto to spočitava samo Bašagiću.

U okviru Bajraktarevićeovog rada na komparatistici važno mjesto pripada obimnoj studiji pod naslovom “Nasredin-hodžin problem”⁴¹ u kojoj je analizirao podatke i literaturu o ličnosti Nasrudin-hodže, poznatog dovtljivog i duhovitog čovjeka iz naroda, čije postojanje nije historijski utemeljeno, ali čiji lik živi u brojnim istočnjačkim pričama i njihovim prijevodima na evropske jezike.

Naposljetku, u radu u oblasti komparatistike Bajraktarević se bavio i alhamijado književnošću, potaknut rukopisom “bosanskog mevluda” Saliha Gašovića koji mu je poslužio kao osnova za radove o mevludu i njegovoj “srpskoj verziji (sic!)”, pa su tako nastali radovi “Srpska pesma

³⁷ U: *Godišnjica Nikole Čupića XLVIII*, Beograd 1939., 1-132.

³⁸ U: *PKJIF XVIII*, 1-2, Beograd 1938., 265-270.

³⁹ Kao dopuna naslovu ovog rada stoji: “S naročitim obzirom na Hajnea”, a objavljen je u: *Zbornik Filozofskog fakulteta III*, Beograd 1955., 399-419.

⁴⁰ Op. cit. 416.

⁴¹ U: *PKJIF XIV*, 1-2, Beograd 1934., 81-152.

o Muhamedovom rođenju⁴² – u kojem je objavio Gašević “Mevlud” u transkripciji na ćirilicu, zatim je na osnovu dvanaest stihova iz jednog alhamijado rukopisa pronađenog u Istanbulu napisao kratki tekst “Jedna nova verzija srpskog mevluda”⁴³, da bi temi mevluda kao pjesničke forme posvetio studiju “O našem mevludu i o mevludu uopšte”⁴⁴, ukazujući na sličnosti između mevludâ na alhamijadu i najpoznatijeg “Mevluda” koji je na osmanskom turskom spjevao Sulejman Čelebi.

U komparativističke radove treba ubrojati i tri analitičko-kritička prikaza posvećena izdanjima rječnikâ turcizama Abdulaha Škaljića. U prvom prikazu među osnovnim primjedbama navodi upotrebu termina “turcizmi”, uz konstataciju da je mnogo veći broj riječi iz arapskog i perzijskog, a najmanje iz turskog, iako su većinom došli preko ovog posljednjeg u (tada) srpskohrvatski jezik.⁴⁵ Istom izdanju rječnika posvetio je još jedan prikaz pod naslovom “Prilog proučavanju naših pozajmica orijentalnog porekla”⁴⁶ u kojem je dao konkretne primjedbe i sugestije za pojedine riječi. Većinu tih riječi Škaljić je uvrstio u novo izdanje rječnika koje je Bajraktarević također detaljno proučio i u novom prikazu donio i neke nove primjedbe i ispravke uz popis riječi za koje je smatrao da su trebale ući u ovaj rječnik.⁴⁷

c) Zaključci o mjestu Fehima Bajraktarevića u evropskoj orijentalistici

Rezimirajući podatke iz života Fehima Bajraktarevića i njegovog nastavnčkog i istraživačkog rada, može se vidjeti njegova rana opredijeljenost za “otvorenost” različitim pravcima u nauci koji su se ogledali već u njegovom izboru studija orijentalnih jezika sa slavenskom filologijom na Filozofskom fakultetu u Beču, zatim teme doktorske disertacije o jednom predislamskom arapskom pjesniku, specijalizacija u Londonu,

⁴² U: *Glasnik Skopskog naučnog društva* III, 1, Skoplje 1927., 189-202.

⁴³ U: *PKJIF* X, 1, Beograd 1930., 83-87.

⁴⁴ U: *PKJIF* XVII, 1, Beograd 1937., 1-37.

⁴⁵ /Rec./: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1957. (Litografija), u: *PKJIF* 26, 3-4, Beograd 1960., 334-344.

⁴⁶ U: *PKJIF* 27, 1-2, Beograd 1961., 65-79.

⁴⁷ /Rec./: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965, u: *PKJIF* XXXII, 1-2, Beograd 1966., 113-123.

a potom Alžiru, sa izučavanjem perzijskih klasika i opredjeljenjem za iranističke studije, te dolazak u Beograd i osnivanje Katedre za orijentalnu filologiju za izučavanje arapskog, turskog i perzijskog jezika i književnosti.

Njegova bogata bibliografija sadrži raznovrsne teme iz raznih oblasti u okviru orijentalistike kako se ona shvata u balkanskim zemljama, a obuhvata studije, naučnoistraživačke radove, priloge i prikaze iz arabistike, turkologije, iranistike, islamistike i komparatistike, a posebno mjesto u njegovoj bibliografiji pripada prijevodima iz klasične perzijske književnosti. Prikazujući u najkraćim crtama važnije radove iz svake od ovih oblasti, nastojali smo da pokažemo i tematsku i žanrovsku raznovrsnost njegovog orijentalističkog opusa, kao i korištenje relevantnom literaturom kako na orijentalnim tako i na evropskim jezicima zahvaljujući dobrom poznavanju arapskog, turskog, perzijskog, njemačkog, engleskog i francuskog jezika. Zbog toga njegov ukupan orijentalistički opus nije ostao na uskim lokalnim okvirima nego se pokazao kao vrijedan doprinos orijentalističkim istraživanjima u okviru južnoslavenske i šire, evropske orijentalne filologije ■